

Dariusz Żmija

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
e-mail: zmijad@uek.krakow.pl

FUNKCJONOWANIE MAŁYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W KONTEKŚCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

FUNCTIONING OF SMALL FARMS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS

DOI: 10.15611/pn.2017.489.45

JEL Classification: Q1, Q15, Q18

Streszczenie: Specyfika małych gospodarstw rolnych, a także sposób ich funkcjonowania wpływają na możliwości realizacji przez te gospodarstwa modelu rolnictwa zrównoważonego. Podstawową korzyścią ekonomiczną wynikającą z funkcjonowania małych gospodarstw rolnych jest fakt, iż dostarczają one żywności swoim użytkownikom, a ich aktywność produkcyjna przyczynia się do uzyskiwania dochodów. Gospodarstwa te tworzą, chociaż nie zawsze efektywne, miejsca pracy dla poszczególnych członków rodziny. Dostarczają one dóbr publicznych w postaci utrzymania bioróżnorodności i zróżnicowania krajobrazu wiejskiego. Do podstawowych wad funkcjonowania małych gospodarstw rolnych zaliczyć należy między innymi coraz gorszą pozycję konkurencyjną tych gospodarstw na rynku w stosunku do gospodarstw dużych. Kapitał ludzki tych gospodarstw często nie jest w pełni wykorzystywany, a podejmowanie pracy zarobkowej poza gospodarstwem rolnym nie sprzyja kulturowaniu wiejskiego trybu życia oraz etosu pracy rolnika.

Słowa kluczowe: koncepcja zrównoważonego rozwoju, zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, małe gospodarstwa rolne.

Summary: The specifics of small farms, as well as their way of functioning, influence their ability to implement a model of sustainable agriculture. The basic economic benefit of the functioning of small farms is that they provide food and are source of incomes for the farmer and his family. These farms create workplaces for the members of farmer's family, what is especially important in areas with the high level of unemployment, and their even low production activity reduces the need for social support. They provide public goods in the form of maintaining biodiversity and diversifying the rural landscape. The main disadvantage of the functioning of small farms is, among others, their low competitive position in comparison to large farms, which is the consequence of limited resources and the imbalance between them. The human capital of these farms is often not fully utilized, and earning money also outside the farm does not favour cultivating the rural way of life and the ethos of the farmer's

work. Small-scale farms are also relatively less involved in the implementation of agri-environmental programs than the large ones.

Keywords: sustainable development, sustainable agriculture and rural development, small farms.

1. Wstęp

Pomimo wielu pozytywnych przemian, jakie dotychczas dokonały się w rolnictwie i na obszarach wiejskich Polski pod wpływem wspólnej polityki rolnej, struktura agrarna naszego kraju pozostaje rozdrobniona i zróżnicowana regionalnie. Nadal funkcjonuje dużo bardzo małych i małych gospodarstw rolnych, których powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 5 ha. Duża liczba takich gospodarstw występuje także w Unii Europejskiej, zwłaszcza w nowych krajach członkowskich oraz w południowych państwach UE-15, dlatego też w ostatnich latach zauważono potrzebę większego rozpoznania korzyści, jakie przynoszą małe gospodarstwa rolne na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej, a także środowiskowej.

Podstawowym celem artykułu jest przedstawienie korzyści i wad funkcjonowania małych gospodarstw rolnych w kontekście możliwości realizowania przez nie wymogów zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. W pracy przedstawiono istotę zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, wskazano na problemy definicyjne w odniesieniu do kategorii małego gospodarstwa rolnego w Polsce i Unii Europejskiej. Następnie przeprowadzono analizę korzyści i wad związanych z funkcjonowaniem małych gospodarstw rolnych, odnosząc się do ekonomicznych, społecznych i ekologicznych aspektów ich funkcjonowania. W pracy wykorzystano literaturę przedmiotu, a także wyniki badań własnych, których celem było między innymi zbadanie ekonomicznych, społecznych i środowiskowych aspektów działalności małych gospodarstw rolnych w województwie małopolskim. Badania ankietowe przeprowadzone zostały w 2016 roku na reprezentatywnej liczbie małych gospodarstw rolnych z województwa małopolskiego. Przesłanką wyboru zakresu przestrzennego badań był fakt, iż województwo małopolskie zaliczane jest do subregionu rolniczego o najsilniejszym rozdrobnieniu struktury agrarnej rolnictwa w Polsce. Rolnictwo województwa małopolskiego cechuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym, które zdeterminowane jest w dużej mierze przez warunki przyrodnicze.

2. Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich

Rozwój gospodarczy w drugiej połowie XX wieku nie tylko wpłynął na wzrost dobrobytu w wielu krajach rozwiniętych, ale też przyczynił się do coraz większego zużycia przyrody naturalnej oraz pauperyzacji ludności [Żylicz 2004]. Uświadomienie sobie tych problemów stało się przesłanką rozwoju koncepcji zrównoważone-

go rozwoju (*sustainable development*)¹. Istotą koncepcji zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń przez kształtowanie odpowiednich proporcji pomiędzy trzema rodzajami kapitału – kapitałem ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym [Piontek 2002].

Koncepcja zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich ma jeszcze większe znaczenie, gdyż potrzeba brania pod uwagę priorytetowego znaczenia środowiska przyrodniczego przy realizacji strategicznych celów rozwojowych jest szczególnie ważna w tych formach działalności, których wyniki uzależnione są od przyrody. Rolnictwo jest taką formą działalności, a obszarem jej występowania są właśnie obszary wiejskie [Adamowicz 2000]. Nie można zatem mówić o zrównoważonym rozwoju tych obszarów bez zrównoważonego rolnictwa. W odniesieniu do obszarów wiejskich koncepcja ta zakłada jednoczesne dążenie do poprawy warunków życia ludności i prowadzenia działalności gospodarczej na tych obszarach, przy nienaruszaniu przy tym specyficznych zasobów wsi, takich jak np. środowisko naturalne czy dziedzictwo kulturowe.

Zrównoważony rozwój rolnictwa, który stanowi element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, według definicji FAO „polega na takim wykorzystaniu i konserwacji zasobów naturalnych i takim zorientowaniu technologii i instytucji, aby uzyskać zaspokojenie ludzkich potrzeb i przyszłych pokoleń” [Wilkin 2004]. Zdaniem J. Wilkina w ujęciu praktycznym istotą rolnictwa zrównoważonego jest równoczesna i harmonijna realizacja celów produkcyjnych, ekonomicznych, ekologicznych i społecznych. Kreowanie takiego sposobu rozwoju w rolnictwie nie przyczynia się do degradacji środowiska naturalnego. Rozwój ten zapewnia rolnictwu żywotność ekonomiczną i społeczną akceptowalność przy równoczesnej realizacji celów produkcyjnych i ekologicznych [Wilkin 2008].

Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich związane jest z wieloma trudnościami, które mają charakter zarówno socjalny (np. niski poziom zamożności mieszkańców), ekonomiczny (np. ograniczone możliwości inwestycyjne), intelektualny (np. niski poziom wykształcenia) jak i etyczny (np. tolerowanie niewłaściwych zachowań) [Antoszek 2002]. Trudności w jej praktycznej realizacji wynikają również z faktu, iż jest to koncepcja próbująca pogodzić często sprzeczne, zwłaszcza w krótkim okresie, cele [Żmija 2014].

Należy zaznaczyć, że idei zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich nie można osiągnąć, realizując koncepcję rozwoju rolnictwa industrialnego, która oparta jest na prymacie efektywności ekonomicznej. W rolnictwie mechanizm rynkowy z reguły prowadzi do koncentracji produkcji w celu zmniejszenia kosztów jednostkowych oraz do wzrostu wydajności pracy jako kryterium uzyskania przewagi konkurencyjnej. Uzyskany w ten sposób wzrost efektywności nie uwzględnia

¹ Termin *sustainable development* przetłumaczyć można jako trwały i zrównoważony rozwój, jednak w artykule ze względów praktycznych, stosuje się skrócone określenie „zrównoważony rozwój”, który posiada już w sobie pierwiastek trwałości.

wszystkich kosztów procesu produkcji. Dobrostan środowiska wraz z jego rzadkością nie jest wyceniany. Rolnictwu industrialnemu towarzyszy zawodność rynku, która przyczynia się do powstawania struktur oligopolistycznych oraz monopolistycznych. Taki model rolnictwa nie jest zatem w stanie zapewnić producentom rolnym parytetu dochodów rolniczych, gdyż ogranicza on wytwarzaną przez producentów rolnych nadwyżkę ekonomiczną w przepływach wewnątrzsektorowych i międzysektorowych.

Wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich następuje na poziomie Unii Europejskiej oraz poszczególnych państw członkowskich. Do koncepcji zrównoważonego rozwoju nawiązują różnego rodzaju akty prawne, dokumenty polityczne, a także strategie rozwojowe. Na posiedzeniu Rady Europejskiej w dniach 25–26 marca 2010 roku przyjęta została konkluzja na temat roli wspólnej polityki rolnej, jak też zrównoważonego rozwoju rolnictwa w realizacji nowej strategii gospodarczej UE do 2020 roku. W konkluzji tej uznano, że „wszystkie wspólne polityki, w tym wspólna polityka rolna i polityka spójności, będą musiały wspierać strategię. Zrównoważony, wydajny i konkurencyjny sektor rolny wniesie znaczny wkład w nową strategię i pozwoli uwzględnić wzrost gospodarczy i potencjał zatrudnienia na obszarach wiejskich przy zapewnieniu uczciwej konkurencji” [Konkluzje z 25–26 marca 2010].

Polityka gospodarcza Polski musi być spójna z ogólną koncepcją rozwoju gospodarczego Unii Europejskiej, wskazaną w strategii „Europa 2020”, oraz z przewidywanymi zmianami w politykach unijnych. Potrzebę realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich podkreśla Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020. Jej głównym celem jest poprawa jakości życia na obszarach wiejskich, a także efektywne wykorzystanie ich zasobów i potencjałów, w tym rolnictwa i rybactwa, do zrównoważonego rozwoju kraju. Działania tej strategii służą odpowiedzi na nowe wyzwania cywilizacyjne, dotyczące m.in. starzenia się społeczeństw, zmian klimatu, wymiany pokoleń, rozwoju technologii informacyjnych, mobilności zawodowej oraz terytorialnej, a także oddziaływania sytuacji demograficznej na świecie na bezpieczeństwo żywnościowe. Działania te zostały przygotowane w oparciu o pięć kluczowych zagadnień. Zagadnieniami tymi są: kapitał ludzki, jakość życia, bezpieczeństwo, konkurencyjność, środowisko. Strategia ta obowiązuje w latach 2012–2020, obejmując swoim zasięgiem perspektywę finansową UE w latach 2014–2020, wyznaczając ukierunkowanie środków UE w obszarze rozwoju rolnictwa oraz obszarów wiejskich, a także rybactwa.

3. Małe gospodarstwa rolne w definicjach stosowanych w Unii Europejskiej i w Polsce

Podział gospodarstw rolnych dokonywany jest według różnych kryteriów ich delimitacji oraz waloryzacji. Samo użycie któregoś z kryteriów nie rozwiązuje do końca problemu z wyodrębnieniem małego gospodarstwa rolnego spośród pozostałych, ponieważ poszczególne kraje przyjmują czasami różne ich wielkości do określenia

tego typu gospodarstw. Do kryteriów wyodrębniania małych gospodarstw rolnych zalicza się między innymi obszar gospodarstwa rolnego, przeznaczenie produkcji gospodarstwa rolnego czy poziom dochodu uzyskiwanego z gospodarstwa rolnego.

Uwzględniając obszar gospodarstwa, zazwyczaj bierze się pod uwagę areal użytków rolnych. Wielkość tego arealu dla małych gospodarstw jest jednak różnie określana, a także jest ona zmienna w czasie. Dostyc często spotykanym kryterium jest przeznaczenie większej części produkcji na sprzedaż lub do własnej konsumpcji. Wyróżnia się wtedy gospodarstwa towarowe lub samozaopatrzeniowe. Jeżeli weźmiemy pod uwagę znaczenie dochodu z gospodarstwa rolnego w zapewnieniu rodzinie środków utrzymania, to gospodarstwo rolne można uznać za małe, jeżeli dochód z niego stanowi mniej niż połowę dochodu gospodarstwa domowego. Definicja małego gospodarstwa rolnego odnosi się zatem zazwyczaj do rolnika posiadającego mały areal ziemi, dysponującego ograniczonymi ilościami zasobów, produkującego głównie na własne potrzeby, a w związku z tym osiągającego niski dochód z gospodarstwa rolnego.

W Unii Europejskiej występuje wiele definicji małego gospodarstwa rolnego. Jedną z nich jest definicja bazująca na rozmiarze ekonomicznym gospodarstwa. W nowej typologii FADN (*Farm Accountancy Data Network* – System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych) bardzo małe gospodarstwa to takie, których SO (*Standard Output* – standardowa produkcja) kształtuje się na poziomie poniżej 8 tys. euro, a do małych zalicza się te gospodarstwa, których SO wynosi pomiędzy 8 a 25 tys. euro. Definicje małego gospodarstwa rolnego bazują także na liczbie osób pracujących w gospodarstwie wyliczonej na podstawie AWU (*Annual Work Unit*), a także na kryterium powierzchni, a więc liczbie hektarów użytków rolnych (UAA – *Utilised Agricultural Area*). Często przyjmuje się, że gospodarstwa małe to takie, które posiadają poniżej 2 lub w innym ujęciu poniżej 5 ha UAA.

W Polsce w związku z dużą liczbą definicji samego gospodarstwa rolnego (np. Kodeks cywilny, Ustawa o podatku rolnym) trudno jest jednoznacznie określić, jakimi parametrami powinno charakteryzować się małe gospodarstwo rolne. Powszechnym miernikiem wielkości gospodarstwa rolnego jest wielkość fizyczna gospodarstwa wyrażona w hektarach użytków rolnych. Kwestią dyskusyjną jest określenie maksymalnej powierzchni małego gospodarstwa rolnego. Część badaczy jest zdania, że górna wielkość małego gospodarstwa rolnego w Polsce powinna zostać ustalona na poziomie 5 ha [Dzun 2013; Drygas, Musiał 2013]. Za tą granicą przemawiają również zapisy niektórych dokumentów rządowych. Na przykład w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020) w analizie społeczno-ekonomicznej obszarów wiejskich za gospodarstwa małe uznaje się takie, które dysponują arealem do 5 ha. Kryterium to ma jednak wady. Na przykład nie bierze ono pod uwagę struktury użytków rolnych, w tym intensywności organizacji produkcji, ukształtowania terenu czy jakości gleb. Innym istotnym kryterium określającym wielkość gospodarstwa rolnego jest kryterium ekonomiczne. Delimitacja małych gospodarstw rolnych powinna zatem bazować na rzeczywistych wynikach gospodarstw rolnych [Żmija 2016]. Jak

wskazują W. Musiał i W. Sroka, biorąc pod uwagę specyfikę małych gospodarstw rolnych w Polsce związaną np. z dwuzawodowym ich charakterem, otrzymywaniem transferów budżetowych czy wielofunkcyjnością, górna granica delimitująca małe gospodarstwa rolne nie powinna przekroczyć 8 tys. euro SO. Za dolną granicę tej wielkości przyjmuje się wartość 4 tys. euro SO [Sroka, Musiał 2013]. Za podstawę wyróżniania zbiorowości małych gospodarstw rolnych służyć zatem powinna wielkość obszarowa i wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego.

4. Podstawowe korzyści i wady funkcjonowania małych gospodarstw rolnych w kontekście zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

W dyskusji na temat wspierania egzystencji małych gospodarstw rolnych w ramach polityki rolnej państwa można wyróżnić skrajne poglądy na ten temat. Jedne z nich wskazują na konieczność eliminowania małych gospodarstw, tak aby ich zasoby mogły zostać użyte efektywniej przez gospodarstwa bardziej rozwojowe [Kostov, Lingard 2004], inne natomiast wskazują na konieczność ich podtrzymywania po to, aby rozwiązać problem niedostatecznych dochodów z innych źródeł czy ograniczać zjawisko ubóstwa [Davidova, Fredriksson, Bailey 2009].

Zwolennicy wspierania małych gospodarstw rolnych wskazują, że ich funkcjonowanie przyczynia się do wielu korzyści na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej

Tabela 1. Wybrane korzyści i wady wynikające z funkcjonowania małych gospodarstw rolnych

KORZYŚCI		
ekonomiczne	społeczne	środowiskowe
<ul style="list-style-type: none"> • miejsca pracy dla członków rodziny, • produkcja żywności na własne potrzeby, • osiąganie dochodów, • uzyskiwanie rent z ziemi 	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczanie ubóstwa, • korzyści socjalne, • zachowanie tradycji i kultury 	<ul style="list-style-type: none"> • świadczenie dóbr publicznych, • działalność rolnicza przyjazna dla środowiska naturalnego, • utrzymywanie żywotności obszarów problemowych
WADY		
ekonomiczne	społeczne	środowiskowe
<ul style="list-style-type: none"> • osiąganie niskich dochodów, • mała konkurencyjność rynkowa, • mało produktywne wykorzystanie zasobów ziemi 	<ul style="list-style-type: none"> • niskoproduktywne wykorzystanie zasobów ludzkich, • budowa niezbędnej infrastruktury, • niewystarczające kultywowanie dziedzictwa kulturowego 	<ul style="list-style-type: none"> • niewłaściwe wykorzystanie zasobów ziemi, • realizacja w małym stopniu programów agrośrodowiskowych

Źródło: opracowanie własne.

i środowiskowej, wpisujących się w założenia koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Wskazuje się jednak również na wady funkcjonowania małych gospodarstw rolnych, które pociągają za sobą konsekwencje ekonomiczne, społeczne i środowiskowe dla samych gospodarstw rolnych, jak i rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, a także całej gospodarki (tabela 1).

Jako podstawową korzyść ekonomiczną wynikającą z funkcjonowania małych gospodarstw rolnych wskazuje się fakt, iż dostarczają one żywności swoim użytkownikom, a ich aktywność produkcyjna przyczynia się do uzyskiwania dochodów. Dochody te zazwyczaj nie są wysokie, jednak funkcjonowanie małych gospodarstw rolnych na niektórych obszarach zapewnia utrzymanie rodzinom, które często nie mają możliwości osiągnięcia dochodów z innych źródeł. Z badań własnych przeprowadzonych wśród rolników z województwa małopolskiego, będących właścicielami małych gospodarstw rolnych, wynika, iż w 2015 roku aż dla 52,0% z nich udział dochodów z działalności rolniczej w dochodach ogółem przekraczał 80%, dla kolejnych 23,6% kształtował się w przedziale 50–80%, natomiast jedynie dla 24,4% stanowił mniej niż 50%. Warto zaznaczyć, iż uzyskiwanie nawet niskiego dochodu przyczynia się do ograniczania zjawiska wyludniania się obszarów wiejskich i poprawy ich żywotności ekonomicznej.

Małe gospodarstwa tworzą, chociaż nie zawsze efektywne, miejsca pracy dla poszczególnych członków rodziny, co jest istotne zwłaszcza na tych terenach, na których występuje duży poziom bezrobocia. Wyniki badań własnych wskazują, iż w 2015 roku wszyscy badani rolnicy pracowali w swoich gospodarstwach rolnych, przy czym prawie 90% z nich wskazało, że pracuje wyłącznie w swoim gospodarstwie rolnym. W gospodarstwach rolnych pracowali także członkowie rodziny rolnika, którzy pracowali na stałe w gospodarstwie. Jedynie w nielicznych przypadkach zatrudniano pracownika najemnego w niepełnym wymiarze czasu pracy do wykonywania prac sezonowych. Z działaniem małych gospodarstw rolnych związane jest też uzyskiwanie korzyści, które mają charakter różnego rodzaju rent, a więc korzyści nadzwyczajnych, wynikających z posiadania, dysponowania, użytkowania lub wydzierżawiania ziemi².

Do korzyści społecznych związanych z funkcjonowaniem małych gospodarstw rolnych zaliczyć można to, że nawet niewielka ich aktywność produkcyjna powoduje zmniejszenie zapotrzebowania na pomoc socjalną. Małe gospodarstwa rolne, produkujące choćby tylko na własne potrzeby, przyczyniają się do zapobiegania skrajnemu ubóstwu poszczególnych rodzin. Posiadanie nawet małego gospodarstwa rolnego zazwyczaj uprawnia do korzystania ze specjalnych przywilejów socjalnych, takich jak np. tanie ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, a możliwość uzyskania

² Teoria rent tłumaczy zjawisko szczególnych zachowań rolników w stosunku do ziemi. Renta z ziemi jest różnie definiowana, jednak zazwyczaj są to przychody nadzwyczajne. Biorą się one ze szczególnych cech ziemi albo z zabiegów agrotechnicznych, realizowanych inwestycji lub też innych czynności technicznych, ekonomicznych oraz prawnych. Renta w praktyce przybiera zazwyczaj postać zysku oczyszczonego z kosztów alternatywnych [Musiał 2013, s. 17–18].

takiego wsparcia jest istotna z uwagi na fakt, iż poziom dochodu i życia rodzin, które utrzymują się z pracy w takich gospodarstwach rolnych, jest zazwyczaj niższy niż rolników towarowych oraz osób zatrudnionych w innych sektorach gospodarki. W kwestiach środowiskowych jako zaletę wskazuje się fakt, że małe gospodarstwa dostarczają dóbr publicznych w postaci utrzymania bioróżnorodności i zróżnicowania krajobrazu wiejskiego, a także pełnią istotną rolę w podtrzymywaniu żywotności na obszarach górskich, o niekorzystnych warunkach gospodarowania czy terenach położonych peryferyjnie.

Do podstawowych wad funkcjonowania małych gospodarstw rolnych zaliczyć należy coraz gorszą pozycję konkurencyjną tych gospodarstw na rynku, w tym również na rynkach lokalnych, w stosunku do gospodarstw dużych. Odsetek gospodarstw domowych, w których dochody z produkcji rolniczej są podstawą utrzymania rodziny, maleje. Użytkownicy małych gospodarstw rolnych i ich rodziny często nie żyją z produkcji rolnej gospodarstwa rolnego, ale żyją niejako przy gospodarstwie. W wielu przypadkach nie są to już gospodarstwa rolne we właściwym tego słowa znaczeniu, ale gospodarstwa pomocnicze, które nastawione są raczej na korzyści wynikające z posiadania samej ziemi rolnej, a nie z produkcji rolnej. Ważną funkcją małych gospodarstw rolnych jest również funkcja kulturowa, związana z zachowaniem tradycji, sposobów życia, zwyczajów czy wytwarzaniem produktów regionalnych [Zmija 2016]. Należy jednak zauważyć, że kapitał ludzki małych gospodarstw rolnych nie jest często w pełni wykorzystywany, a podejmowanie pracy zarobkowej poza gospodarstwem rolnym, np. w miastach, nie sprzyja kultywowaniu wiejskiego trybu życia oraz etosu pracy rolnika. W oparciu o wyniki badań własnych stwierdzić można, iż w 2015 roku ponad 31% gospodarstw domowych rolników obok dochodów z gospodarstwa rolnego uzyskiwało również dochody z pracy najemnej. Także rozproszenie małych gospodarstw rolnych stanowi duży problem przy budowie infrastruktury gospodarczej, związanej np. z budową wodociągów czy oczyszczalni ścieków, co wpływać może na ochronę środowiska naturalnego oraz jakość życia ludzi na obszarach wiejskich. Małe gospodarstwa rolne w stosunkowo małym stopniu uczestniczą w realizacji programów agrośrodowiskowych, a użytki rolne pochodzące ze zlikwidowanych małych gospodarstw rolnych lub takich, które zrezygnowały z produkcji rolnej, w małym stopniu trafiają ponownie do obrotu rolnego, co potwierdziły również przeprowadzone badania własne.

5. Zakończenie

Koncepcja rozwoju zrównoważonego ma szansę zostać upowszechniona i wdrożona, jeżeli uzna się, że dla rozwoju rolnictwa istotne są nie tylko dobra rynkowe, lecz także publiczne. Specyfika małych gospodarstw rolnych, a także sposób ich funkcjonowania wpływają na możliwości realizacji przez te gospodarstwa modelu rolnictwa zrównoważonego. Małe gospodarstwa rolne nie tworzą bowiem jednolitej zbiorowości, dlatego nie można stwierdzić, iż wszystkie one realizują w pełni

założenia koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Napotykać one różne przeszkody w realizacji tego modelu rolnictwa, dlatego też wymagają one dalszego wsparcia, na przykład w zakresie doradztwa czy też dalszego wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej. Finansowe wsparcie małych gospodarstw powinno jednak w większej niż dotychczas mierze wynikać z konkretnych działań przez nie realizowanych na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej czy środowiskowej. Powinno mieć również charakter selektywny i być oparte np. na kontraktach zawieranych indywidualnie z poszczególnymi gospodarstwami. Działania takie przyczynić się mogą w większym stopniu do realizacji przez te gospodarstwa rolne koncepcji zrównoważonego rozwoju. Należy jednak zaznaczyć, że problemy społeczno-ekonomiczne związane z funkcjonowaniem małych gospodarstw rolnych w Polsce nie powinny być rozwiązywane tylko w ramach wspólnej polityki rolnej, ale również w ramach innych polityk, takich jak np. polityka regionalna czy polityka społeczna.

Literatura

- Adamowicz M., 2000, *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, Roczniki Naukowe SERiA, t. 2, z. 1, s. 69.
- Antoszek J., 2002, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju i szanse jej realizacji na obszarach wiejskich Lubelszczyzny (w świetle badań ankietowych)*, Annales UMCS Lublin, Sectio B, vol. LVII, 11/2002, s. 197–209.
- Davidova S., Fredriksson L., Bailey A., 2009, *Subsistence and semi-subsistence farming in selected EU new member states*, Agricultural Economics, vol. 40(S).
- Drygas M., Musiał W., 2013, *Dylematy procesu delimitacji drobnych gospodarstw rolnych*, Wieś i Rolnictwo, nr 2, IRWiR PAN.
- Dzun W., 2013, *Drobne gospodarstwa w rolnictwie polskim. Próba definicji i charakterystyki*, Wieś i Rolnictwo, nr 2, IRWiR PAN.
- Konkluzje z 25–26 marca 2010 r., Rada Europejska, Bruksela, 26 marca 2010 EUCO 7/10 Kostov P., Lingard J., 2004, *Subsistence agriculture in transition economies: its roles and determinants*, Journal of Agricultural Economics, vol. 55, no. 3.
- Musiał W., 2013, *Problemy ekonomiczne gospodarstw małych i ich oczekiwania wobec reformy WPR 2014–2020*, [w:] *Problemy społeczne i ekonomiczne drobnych gospodarstw rolnych*, Kraków, s. 17–18.
- Piontek B., 2002, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sroka W., Musiał W., 2013, *Problemy delimitacji małych gospodarstw rolnych w aspekcie projekcji zmian WPR na lata 2014–2020*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 9(58), s. 466.
- Wilkin J., 2004, *Dlaczego potrzebujemy długookresowej strategii rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce*, Wieś i Rolnictwo, nr 2, s. 157–170.
- Wilkin J., 2008, *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, red. M. Kłodziński, IRWiR PAN, Warszawa, s. 9–20.

- Żmija D., 2014, *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 166, Studia Ekonomiczne, *Polityka gospodarcza w okresie transformacji i kryzysu*, red. A. Barteczek, A. Rączaszek, s. 149–151.
- Żmija D., 2016, *Wpływ wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej na funkcjonowanie małych gospodarstw rolnych w Polsce*, Difin, Warszawa.
- Żylicz T., 2004, *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.